

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Δ. Κ. Τσοποτοῦ Ἡ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ἐπὶ τῇ βάσει ἱστορικῶν πηγῶν. Ἐν Βόλῳ. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς ἑφτημερίδος «Ἡ Θεσσαλία». 1912. Εἰς 8ον, σελ. 8', 273.

Ἐλάχιστα ἔχει μελετηθῆ μέχρι τοῦδε ἡ οἰκονομικὴ ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Ὅπόσον δὲ χρήσιμος δύναται νὰ ποθῆ τοιαύτη ἔρευνα οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τῶν οἰκείων χρόνων ἀποδεικνύουσι τὰ μελετήματα, ὧν ἔδωκε παρ' ἡμῖν τὸ παράδειγμα ὁ συνάδελφος ἐν τῷ Καποδιστριακῇ Πανεπιστημίῳ καθηγητῆς κ. Ἄ. Ἀνδρεάδης. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι σπανίζουσιν αἱ πηγαί, ἐξ ὧν οἱ φιλόστορες δύνανται νὰ ρυθῶσι τὴν ὕλην τοιούτων ἐρευνῶν. Ἄλλὰ καὶ δὲν ἐπιλείπουσι τέλειον. Ἀφθονώτεραι μάλιστα πως εἶνε αἱ πηγαί περὶ τῶν βενετοκρατηθεισῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Ὀφείλεται δὲ τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς βενετικῆς πολιτείας, ἧτις ἐπέβαλλεν εἰς τὴν καλῶς ὀργανωμένην διοικητικὴν ὑπηρεσίαν οὐ μόνον ἐν ταῖς πατρίσι χώραις, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἀποικίαις τὴν ἐπιτόπιον μελέτην πάντων τῶν ζήτημάτων, ἅτινα προσκάλει ἡ διοίκησις τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν, καὶ τὴν στήριξιν τῶν διοικητικῶν μεριμνῶν ἐπὶ λεπτομερῶν ἐκθέσεων τῶν κατὰ τόπους βενετῶν ἀρχόντων καὶ εὐρείας στατιστικῆς προσεργασίας, ἀφ' ἑτέρου δ' εἰς τὸ αἴσιον γεγονός τῆς διασώσεως μεγάλου μέρους τῶν οἰκείων ἀρχεακῶν ἐγγράφων μάλιστα μὲν ἐν τῷ κατὰ τὴν Βενετίαν R. Archivio di Stato, οὐχ ἦττον δ' ἐν ἄλλοις βενετικοῖς ἀρχείοις, ἐν τοῖς τῶν Ἴονίων νήσων καὶ ἀλλαχοῦ.

Πολὺ δὲ ὀλιγώτερα δικαιούμεθα νὰ προσδοκήσωμεν περὶ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας οὐ μόνον ἕνεκα τῆς τουρκικῆς κακοδιοικησίας, διεξαγομένης μᾶλλον διὰ προσωπικῆς ἀθλιχεσίας τῶν Ὀθωμανῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ ἥμισυ στηριζομένης ἐπὶ ἐκθέσεων καὶ στατιστικῶν. Προσεπέρχεται δὲ καὶ ἡ ἀτυχία τῆς ἐν σπανίαις μόνον περιστάσει διασώσεως ἀρχεακῶν ἐγγράφων περὶ τῶν τουρκοκρατούμενων χωρῶν καὶ τῆς ἐλλείψεως καλῶς κατατεταγμένου κεντρικοῦ

ἀρχείου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῆς ἐλευθερίου αὐτοῦ χρήσεως χάριν ἱστορικῶν μελετῶν.

Διὰ τούτους τοὺς λόγους ὁ ἐπιβαλλόμενος νὰ ἐξερευνησῆ οἰκονομικὸν θέμα ἐκ τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας εὐρίσκεται ἀντιμέτωπος μεγίστων δυσχερειῶν, ὡς μόνον μεγάλη ἀφροσύνη, ποιὰ τις εὐτυχῆς συγκυρία καὶ εὐφυῆς συναγωγή καὶ χρήσις τῶν σκορᾶδην σωζομένων πηγῶν δύναται νὰ ὑπερνικήσῃ.

Τοῦτο δ' ἀκριβῶς συνέβη εἰς τὸν συγγραφεὴ τῆς ἐνταῦθα ἀγγελιομένης συγγραφῆς, ὅστις, παρὰ τὰς ἐνδειγθείσας ἀνωτέρω μεγάλας δυσχερείας μετὰ πολλῆς ἀληθῶς ἐπιτυχίας οὐ μόνον τὸ ὑπάρχον ὀπισθόκηρα ὕλικόν κατώρθωσε νὰ περισυναγάγῃ καὶ πλουτίσῃ διὰ νέων εὐρημάτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ συσχετισμοῦ αὐτοῦ πρὸς τὴν καθ' ὅλου ἱστορίαν τῆς χώρας ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων, μάλιστα δ' ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, νὰ συντάξῃ ἔργον, ὅπερ λίαν μετριοφρόνως φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Γῆ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν*. Πράγματι δὲ ἡ συγγραφή αὕτη εἶνε πολὺ μᾶλλον, εἰ μὴ αὐτόχρημα ἱστορία τῆς Θεσσαλίας κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀλλὰ τοῦλάχιστον σπουδαιότατη συμβολὴ εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ὄλων τυχῶν τῆς ἐλληνικωτάτης χώρας κατὰ τοὺς πικροὺς αἰῶνας τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας.

Ἀληθῶς καὶ ἡ ἀπλή ἀναγραφή τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου δεικνύει, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔγνω νὰ μὴ περιορισθῆ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γεωργίας τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ νὰ συσχετίσῃ αὐτὴν πρὸς τε τὸν κοινοτικὸν βίον, τὴν ἐμπορικὴν καὶ βιομηχανικὴν κίνησιν, τὰς τύχας τῆς ἐκκλησίας, τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰς καθ' ὅλου ἱστορικὰς περιπετείας τῆς χώρας. Ἐἶνε δὲ τὰ κεφάλαια ταῦτα *Εἰσαγωγή ἱστορικῆ, Κατάκτησις τῆς Θεσσαλικῆς γῆς ὑπὸ Τούρκων, Γεωκτησία (Γαίαι Δημοσίου ἢ τοῦ Στέμματος - Γαίαι βακουφικαὶ - Ἐκκλησιαστικὰ κτήματα - Γαίαι ἰδιωτικαὶ - Ὑποδημόσιαι ἢ τιμαριωτικαὶ γαίαι), Γεωργοί, Φόροι γεωργικοί, Τιμάρια καὶ τιμαριοῦχοι, Βίος καὶ ἔργα τῶν γεωργῶν ἐν τοῖς τσιφλικίσις, Περιπέτεαι καὶ συμφοραὶ τῶν Θεσσαλῶν γεωργῶν, Ἐμπόριον καὶ βιομηχανία, Πνευματικὴ ἀναγέννησις, Κακοδαμονία γεωργῶν τῆς πεδινῆς Θεσσαλίας, Ἐποχὴ Ἀλλῆ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων, Αἱ κοινότητες, Ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς, Πολιτικαὶ μεταρρυθμίσεις τῆς Τουρκίας. Ἀξιολογητάτη δὲ συμπλήρωσις εἶνε τὸ Παράρτημα, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται 1 Χωρία ἰδιόκτητα (Τσιφλίκια) ἀπὸ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, 2 Γεωργικὰ χωρία τῆς πεδινῆς Θεσσαλίας, διατηρήσαντα τὰ ἐλληνικὰ αὐτῶν ὀνόματα, 3 Ἀγροτικὴ καὶ λοιπὴ ἰδιο-*

κτησία Χριστιανῶν ἀπὸ τῶν πρώτων μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν χρόνων, ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, 4-5 Ἀντίγραφα Μουλκναμέδων τίτλων ἰδιοκτησίας μετὰ Μουκτσελίου καὶ Μουετσελίου, 6 Ἀραιότης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς, 7 Τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ τριφυλίκια τοῦ Ἄλῃ πασσᾶ, 8 Ζευγηλατεία Ὀλικιάδες Ἄλῃ πασσᾶ, 9 Χωρία τῆς Θεσσαλίας μὲ πληθυσμὸν μικρότερον τῶν 10-30 οἰκογενειῶν. Αναφέρονται δὲ τὰ παραρτήματα ταῦτα εἰς τὰς ἀναλόγους σελίδας τοῦ καιμένου, ἐν αἷς συνοπτικῶς ἐκτίθενται τὰ πορίσματα τῶν περὶ ὧν ἐν τοῖς παραρτήμασι μακρότερος λόγος θεμάτων.

Ἡ ἐργασία, εἰς ἣν ὑπεβλήθη ὁ κ. Τσοποτός, ὑπῆρξε λίαν εὐσυνείδητος, τὸ δὲ ὄλικόν αὐτοῦ ἐπλούτισε δι' εὐρείας ἐξερρυνίσεως τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ διπλωμάτων, τῶν περὶ τῆς τουρκικῆς ἱστορίας καὶ νομοθεσίας συγγραφῶν καὶ τῶν οἰκείων ἐγγράφων, τῶν ξένων περιηγητῶν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν λοιπῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἑλληνικῶν καὶ ξένων περιοδικῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Νέος Ἑλληνομνήμων, καὶ ποικίλων μονογραφῶν. Εἰς ἀξιόλογα δὲ πορίσματα ἤγαγεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ μελέτη διαφόρων ἀνεκδότων ἐγγράφων καὶ συμβολαιογραφικῶν πράξεων, ἐν αἷς ἰδιάζουσιν κατέχουσι θέσιν αἱ κατὰ μετάφρασιν ἐκ τῆς τουρκικῆς ἀποκαίμεναι παρὰ τῷ συμβολαιογράφῳ Λαρίσης Α. Α. Ἰωαννίδῃ, καὶ τῶν θεσσαλικῶν τοπωνυμιῶν. Ἐκ τοιούτων παντοίων πηγῶν συναπαρτισθὲν ἀπέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀξιολογώτατον καὶ τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ τριφυλικίων τοῦ Ἄλῃ πασσᾶ μετὰ τοῦ οἰκείου παραρτήματος ὑπ' ἀριθ. 7. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ τὸ ζήτημα πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐξαίρετος μελέτη τοῦ κ. Ἄ. Ἀνδρεάδου Ali pacha de Tébelin économiste et financier ἐν τῷ ΚΕ' Τόμῳ τῆς Revue des études grecques, ἣτις ἐξεδόθη περὶ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον καθ' ὃν ἐξεδόθη τὸ βιβλίον τοῦ κ. Τσοποτοῦ. Οὕτως ἀμφοτέρω τὰ μελετήματα ταῦτα συμπληροῦνται ἀμοιβαίως.

Δυστυχῶς ἀπέμειναν κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ βιβλίου οὐκ ὀλίγα τυπογραφικὰ παροράματα, ἐν οἷς καὶ ἡ ἐξ ἀδελφίας γραφὴ τῆς λέξεως χρυσόβουλλον μεθ' ἑνὸς πάντοτε λ. Κατὰ παράκλησιν δ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, μὴ προφθάσαντος νὰ προσθέσῃ ἑλεγχὸν τῶν διορθωτέων, ἐπανορθώμεν ἐνταῦθα τὰ ἐξῆς παροράματα:

Ἐν σ.	74	στ.	25	ἀντὶ	1848	γράφε	1484
»	79	»	35	»	191	»	119
»	203	»	31	»	1982	»	1882
»	208	»	35	»	189	»	199

Alfred Rambaud Études sur l'histoire byzantine. Préface de Charles Diehl. Librairie Armand Colin. Paris. 1912. Είς 12^{ον} σελ. XXIII, 317.

Ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος, ὅστις ἐφαίνεται ἐπὶ μακρὸν λησιμονήσας τὰς περὶ τοῦ Βυζαντίου μελέτας τὰς ἐπακολουθησάσας τὸν δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα εἰς τὰς ἐν Παρισίοις καὶ Βενετίαις ἐκδόσεις τῶν ἱστορικῶν τοῦ Βυζαντίου, ἐν αἷς ἐξέχει τὸ ὄνομα τοῦ Du Cange, καὶ μὴ παρακολουθῶν πλέον τὴν νέαν ὄθησιν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν περὶ τοῦ Βυζαντίου ἔρευναν ὁ Γάλλος, πλὴν ἀραιῶν μελετημάτων, ἐν οἷς τινα τῶν ἔργων τοῦ Finlay καὶ αἱ ἀσχετοὶ πρὸς τὴν ἐσφαλμένην σλαβικὴν θεωρίαν συγγραφαὶ τοῦ Fallmerayer, ἔμεινε σχεδὸν κατάπληκτος, ὅτε τῷ 1870 ἐδημοσιεύθη ἡ περὶ Κωνσταντινου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα συγγραφή τοῦ Ἀλφρέδου Rambaud. Τὸ ἔργον τοῦτο, οὐ ἡ ἐκδοσις συνέπιπτε τοῦτο μὲν πρὸς τὴν ἐν Γερμανίᾳ ἐκδοσιν τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Hopf, τοῦτο δὲ πρὸς τὰς ἐν Ἑλλάδι ἀρχομένους δημοσιεύσεις τοῦ κ. Κωνσταντίνου Σάθα, ἀπεκάλυπτε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀναγνωστῶν νέον τρόπον ἐξετάσεως τῶν βυζαντικῶν πραγμάτων, ἐπιστημονικωτέραν μέθοδον ἐρεύνης καὶ ἐπειθεῖν, ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ συγγραφέως τὸ Βυζάντιον εἶχεν εὖρει τὸν μέλλοντα ἀληθῆ, αὐτοῦ ἱστορικόν.

Δυστυχῶς πνεῦμα πολυμερὲς ὡς τὸ τοῦ Rambaud δὲν ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ συνεχίσῃ ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ ὅλου μακροῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἢ τοῦλάχιστον τῶν κυριωτέρων αὐτοῦ περιόδων. Ἀλλὰ, καίπερ ἐπ' ἄλλα ἔργα τραπεὶς ἐν μέσῳ τοῦ πολυσχιδοῦς καὶ πολυασχόλου αὐτοῦ βίου καὶ περὶ ἄλλας περιόδους καὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν τυχῶν ἄλλων ἐθνῶν διατρέψας, δὲν ἐλησιμόνησεν οὐχ ἤττον παντελῶς τὸ Βυζάντιον. Ἐν ὧραις σχολῆς ἀπὸ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ ἔργων ἀνελάμβανε τὴν σκαπάνην τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅπως ἐκσκάψῃ ἀπὸ τῶν στρωμάτων τῆς λήθης λησιμονημένην τινὰ γωνίαν τοῦ βυζαντικοῦ βίου, ἢ μᾶλλον ἐδράττετο τοῦ χρωστῆρος, ὅπως παράσχω πλήρη ζωῆς εἰκόνα, λαμβάνων ἀφορμὴν ἐξ ἐπεισοδίου τινὸς ἢ ἐκ μερικῆς τινος ἐρεύνης. Ὁ δημόσιος καὶ ὁ ἰδιωτικὸς βίος, ἡ πολιτεία καὶ τὰ γράμματα, οἱ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενοι καὶ ὁ κάτω κινούμενος λαός, ἡ ζωὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ πολεμικὴ διαπάλη παρὰ τὰ σύνορα ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, αἱ ἐθνολογικαὶ συρράξεις μεταξὺ

Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἀπετέλουν τὸ βάθος τῆς εἰκόνας, οἷονδήποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ θέμα οὐ ἐπελαμβάνετο ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, εἰς ὃν οὐδέποτε τὸ Βυζάντιον ἀπέβη ξέγον.

Κατὰ ταῦτα ἢ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγωγῇ καὶ ἐκδόσις τῶν τοιούτων μονογραφιῶν τοῦ Rambaud δὲν εἶνε μόνον εὐλαβῆς φόρος πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἐπιφανοῦς συγγραφέως, οὐ τὴν στέρησιν θρηναί ἢ ἐπιστήμη, ἀλλὰ καὶ ἐκπλήρωσις ἐπιστημονικῆς ἀνάγκης καὶ ὑπηρεσία εὐπροσδεκτοτάτη, παρεχομένη εἰς τοὺς φίλους τοῦ Βυζαντίου.

Τὰ ἐν τῷ ἀγγελιομένῳ ἐνταῦθα βιβλίῳ μελετήματα τοῦ πολυκλάστου συγγραφέως εἶνε «Αἱ ἱππικαὶ γυμνασίαι καὶ ὁ Ἰππόδρομος τῆς Κωνσταντινουπόλεως», «Βυζαντιακὴ ἐποποιία τοῦ δεκάτου αἰῶνος. Οἱ ἄθλοι τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα», «Μιχαὴλ Ψελλὸς, φιλόσοφος καὶ πολιτευτὴς τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα», «Αὐτοκράτορες καὶ αὐτοκράτειραι τοῦ Βυζαντίου», «Ἕλληνες καὶ Βούλγαροι τὸν δέκατον αἰῶνα». Αἱ μονογραφαὶ αὗται, ἀναδημοσιευόμεναι κί κλεισταὶ ἐκ τῆς Ἐπιθεωρήσεως τῶν δύο κόσμων (Revue des deux mondes), ὅπου ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον μεταξὺ τοῦ 1871 καὶ τοῦ 1900, δὲν περιορίζονται εἰς τὸ θέμα, οὐ φέρουσι τὴν ἐπιγραφὴν, ἀλλ' ἄπτονται καθολικώτερον ἐκάστη μιᾶς ὅλης ὄψεως τοῦ βυζαντιακοῦ βίου, ὃν ὁ συγγραφεὺς οὐ μόνον γινώσκει εἴπερ τις καὶ ἄλλος καὶ ἐπιβάλλεται νὰ γνωρίσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἀλλὰ καὶ ἐκτιμᾷ προσηκόντως καὶ δικαιοῦναι, ἐξαιρῶν τὰς ὑπηρεσίας τοῦ μεσοχρονίου ἑλληνισμοῦ ὡς ἐκπολιτιστικῆς δυνάμεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τὸν χαρακτήρα τοῦτον ἔχει σὺν ταῖς ἄλλαις ἢ τελευταῖα τῶν ἀνωτέρω καταλεχθεισῶν μονογραφιῶν, ἧτις διὰ τὸ ἐπίκαιρον εἶνε ἐν πολλοῖς διδακτικωτάτη, τὴν σύμμερον.

Οἷα δὲ καθ' ὅλου ἢ περὶ τοῦ Βυζαντίου ἀντίληψις τοῦ Rambaud δεικνύουσιν ἐμφανέστατα δύο σελίδες τῆς μονογραφίας ἐκείνης, ἧτις γραφείσα ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς δημοσιεύσεως τῆς περὶ Νικηφόρου Φωκά πολυχρότου συγγραφῆς τοῦ κ. Schlumberger, προετάχθη τῶν λοιπῶν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ὡς εἰσαγωγὴ τοῦ ὅλου τόμου τῶν συμμίκτων τοῦ Rambaud.

Τὸ Βυζάντιον, λέγει, ἐζῆσεν, ἐπάλαυσε καὶ ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἐνίκησε. Κατὰ δεδομένους χρόνους ἐδέησε νάνακτίσῃ ἀπὸ μὲν τῶν Σλάβων ὅλον τὸ δυτικὸν ἡμισυ τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ δὲ τῶν Περσῶν, τῶν Ἀράβων, τῶν Τούρκων ἅπαν τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ. Πάντοτε δὲ, μέχρι τῆς μοιραίας ὥρας, ἡ πόλις τοῦ Κωνσταντίου κατώρθωσε νὰ καταβάλλῃ τοὺς προσωρινοὺς αὐτῆς νικητάς. Ἄλλ' ἐπροῆξε καὶ τι

ἀνώτερον τῆς νίκης, ἐκπολιτίσαν ἐκαίνοῦς ὅσοι ἦσαν δεκτικοὶ ἐκπολιτισμοῦ. Ἐν ᾧ ἄφινεν ἐγκαταλειμμένους εἰς τὴν ἀπώλειαν τοὺς λαοὺς τοὺς ἀνεπιδέκτους παντὸς πολιτισμοῦ, τὰς βαναύσους φυλάς τῶν χέρσων ἐρήμων, τοὺς Ἄδαρας, τοὺς Κουμάνους, τοὺς Πατζινάκας, μετέβαλλεν εἰς εὐρωπαϊκὰ ἔθνη τοὺς Σέρβους, τοὺς Χρωδάτους (Κροάτας), τοὺς Βουλγάρους¹), τοὺς Ῥώσους. Ἐδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰς ἀρχὰς διοργανώσεως ὧν ἐστεροῦντο, τὴν θρησκείαν αὐτοῦ, τὴν ἡγῆαγον εἰς αὐτὴν ἀπόστολοι οἱοὶ ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μεθόδιος, τοὺς νόμους αὐτοῦ, οὓς ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοιο δὲν ἔπαυον νὰ τελειοποιῶσιν οἱ Βυζαντινοὶ νομομαθεῖς, τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτοῦ, ἧς τὰ πρότυπα ἀνευρίσκονται ἀπὸ τῆς γαλλικῆς Πετροκόρας (Périgueux) μέχρι τῆς Ῥαβέννης καὶ ἀπὸ τῆς Βενετίας μέχρι τοῦ Κιέδου καὶ τοῦ Νοβγορόδ, τὴν λογοτεχνίαν αὐτοῦ, ἧς ἡ ἐπίδρασις συνοραῖται ἐν ταῖς πρώταις ἀποπειραῖς τῶν Βουλγάρων καὶ ἐν τοῖς πρώτοις χρονικοῖς τῶν Ῥώσων. Τὸ Βυζάντιον ἐδίδαξεν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς φυλῶν ἀγρίων νὰ γείνωσι βασιλεῖς, νὰ φέρωσι διάδημα, νὰ κάθηνται ἐπὶ θρόνου, νὰ εὐλαβῶνται τὸ δίκαιον, νὰ τηρῶσι τὰς συνθήκας, νὰ προστατεύωσιν ἄλλας βιομηχανίας καὶ ἐμπόριον διάφορον τῆς δουλεμπορίας καὶ τῆς λαφυραγωγίας τῶν καραβανίων. Τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς χρεωστοῦσιν εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ αὐτοὺς τοὺς χαρακτήρας τῆς γραφῆς αὐτῶν. Καὶ δὴ οἱ μὲν Γότθοι παρέλαβον παρὰ τῶν Βυζαντινῶν τὸν ἀλφάβητον τοῦ Οὐλφίλα, οἱ δὲ Ῥώσοι, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι τοὺς ἀλφάβητους τοὺς ἀπορρεύσαντας ἐκ τοῦ ἀλφάβητου τοῦ ἀγίου Κυρίλλου. Τὰ ἔθνη ταῦτα χρεωστοῦσιν εἰς τὸ Βυζάντιον σχεδὸν πᾶν ὃ τι γινώσκουσι περὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν παρελθόντος, ἐπειδὴ παρὰ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων δύνανται νὰ διδαχθῶσι τοὺς ἀθλοὺς τῶν προγόνων αὐτῶν, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ Βυζαντίου, καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ῥωμύωνων παρ' αὐτοῖς μνημονεύεται τὸ πρῶτον. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς, οἱ λαοὶ τῆς Ἑσπερίας, οὐδὲν ὀφειλομεν εἰς τὸ Βυζάντιον; Πόσους συγγραφεῖς, Ἑλληνας τε καὶ Λατίνους, θὰ εἶχομεν σήμερον, ἂν, καθ' ὃν χρόνον παρ' ἡμῖν οἱ μαχηταὶ ἔκαιον καὶ οἱ μοναχοὶ ἀπέψων τὰς περγαμηνὰς, ὅπως ἐγγράψωσιν ἐπ' αὐτῶν κατηχητικὰς ὁμιλίαις, δὲν ὑπῆρχεν ἐν Βυζαντίῳ κόσμος ὅλος λογίων ἀσχο-

¹ Ἐπαφυλάσσετο μετὰ πάροδον εἴκοσι καὶ τριῶν μόλις ἐτῶν ἀφ' ἧς ἡμέρας ἔγραψε ταῦτα ὁ Rambaud τῷ 1900 ἐν τῇ Revue bleue τῶν Παρισίων νὰ φιλοδοξήσωσιν οἱ Βούλγαροι ὅπως ἀποδείξωσιν ἐν τῷ τελευταίῳ πολέμῳ, ὅτι εἶνε ὅλος ἀνάξιος τοῦ ὀνόματος ἔθνους εὐρωπαϊκοῦ καὶ ὅτι μάτην ἡγωνίσθη νὰ ἐκπολιτίσῃ αὐτοὺς τὸ Βυζάντιον.

λουμένων περὶ τὴν ἀντιγραφὴν τῶν ἔθνικῶν συγγραφέων καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, τὸν ὑπομνηματισμὸν καὶ τὴν ἀνθολογίαν αὐτῶν; Δι' ὁποίου βήματος ἴθιλε προχωρήσει ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ἂν δις ἢ ἐπαρτή ἡμῶν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἴχε δωρήσει εἰς ἡμᾶς τὰς δύο ἡμῶν ἀναγεννήσεις, τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰς τὰς σταυροφορίας καὶ ἐκεῖνην, ἧς τὸ σύνθημα ἐδόθη διὰ τῆς μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξόδου τῶν Ἑλλήνων λογίων; Καὶ τὴν μὲν πρώτην τῶν δύο τούτων ἀναγεννήσεων, τὴν τῶν σταυροφοριῶν, ἐπροθυμήθησαν ναποδεῶσασιν εἰς τοὺς Ἄραβας. Ἀλλὰ νέαι ἔρευναί, εἶαι αἱ τοῦ κ. Berthelot περὶ τῆς ἱστορίας τῆς χημείας, ἀγούσιν εἰς τὸν κατὰ μέγα μέρος περιορισμὸν τῆς συμμετοχῆς τῶν Ἀράβων εἰς τὸ ἔργον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς σημασίας τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ἐν τῇ χημικῇ ὁρῷ *alambic* μόνον τὸ ἄρθρον (*al*) εἶνε ἀραβικόν, ἡ δὲ λέξις (*ἄμβιξ*) εἶνε ἑλληνική. Καὶ ἐδιδάχθημεν μὲν πράγματι ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου μέχρι τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος παρὰ τῶν Ἀράβων πολλὰ ἐν τῇ μαθηματικῇ, ἐν τῇ φυσικῇ, ἐν τῇ χημείᾳ, ἐν τῇ ἰατρικῇ, ἐν τῇ θαλασσοπλοίᾳ, ἐν τῇ ναυπηγικῇ, ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ἐν πᾶσι τούτοις οἱ Ἄραβες ὑπῆρξαν ἀπλῶς μαθηταὶ τῶν Βυζαντινῶν. Βιβλία ὑπολαμβανόμενα ἀραβικὰ εἶνε πολλάκις ἀπλῆ μετάφρασις βιβλίου ἑλληνικοῦ. Οἱ Ἄραβες ἠττήθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς τακτικῆς τοῦ Βυζαντίου, ἀπέτυχον πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων τῶν Βυζαντινῶν μηχανικῶν, ἐφυγον ὑπὸ τοῦ τρόμου τοῦ ὑγροῦ αὐτῶν πυρός πρὶν ἢ διδαχθῶσιν αὐτοὶ καὶ διδάξωσιν ἔπειτα ἡμᾶς τὰ πόκρυφα ταῦτα τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν. Καὶ ἡ μὲν πρώτη ἡμῶν ἀναγέννησις εἶνε ὡς ἐκ τῆς καταγωγῆς αὐτῆς πολὺ μᾶλλον ἑλληνική ἢ ἀραβική, ἡ δὲ δευτέρα ἀναγέννησις εἶνε ἀναμφισβητήτως ἑλληνική. Ἀμφοτέρας χρεωστοῦμεν εἰς τὸ Βυζάντιον, νικηφόρον ἢ ἠττημένον».

Τοιαῦται αἱ ἐξαίρετοι «Μελέται περὶ τῆς βυζαντιακῆς ἱστορίας» τοῦ Ἀλφρέδου Rambaud. Ἐπικαιρότατος δὲ εἶνε καὶ ὁ βραχὺς πρόλογος τοῦ κ. Κορόλου Diehl, ἐν ᾧ χαρακτηρίζεται δι' ἀδρῶν γραμμῶν τὸ ἔργον τοῦ συγγραφέως καὶ συνοψίζονται ὑπὸ τοῦ καλάμου ἀνδρὸς ἐπαίοντος αἱ ὑπηρεσίαι ἃς παρέσχεν εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν κατὰ τὸ Βυζάντιον. Ὁ κ. Diehl προσέθηκε καὶ ἀραιὰς τινας ὑποσημειώσεις περιεχούσας ἰδίως παραπομπὰς εἰς νεώτερα ἔργα, δι' ὧν εἶτι χρησιμώτερον ἀποβαίνει τὸ βιβλίον.

Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Collegerunt et digesserunt Dr Ludovicus de Thallóczy, Dr Constantinus Jireček et Dr Emilianus de Sufflay. Volumen I (Annos 344 - 1343 tabulamque geographicam continens). Vindobonae. MDCMXIII. Typis Adolphi Holzhausen. Eίς 4^{ον} σελ. XXXVIII, 292.

Ἀγγειλάμεν ἴδῃ ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Θ' σ. 489 κ. ἐ. τὴν ἐκδοσὶν τοῦ πρώτου τούτου τόμου τῆς περισπουδάστου συλλογῆς τῶν μνημείων τῆς ἀλβανικῆς ἱστορίας, ἣν ἀνέλαβον ἀπὸ κοινοῦ ὁ ἐν τῷ Ἰνστιτούτῳ τῶν οἰκονομικῶν τῆς Αὐστρουγγαρίας τμηματάρχης καὶ διευθυντῆς τοῦ ἀρχείου κ. Κωνσταντῖνος von Thallóczy, ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Βιέννης καθηγητῆς κ. Κωνσταντῖνος Jireček καὶ ὁ καθηγητῆς γυμνασίου κ. Αἰμιλιανὸς von Sufflay. Ἀλλὰ θεωροῦμεν χρέος ἡμῶν νὰ προσθέσωμέν τινα εἰς τὰ ἐκεῖ λεγθέντα, ἔχοντες νῦν πρὸ ἡμῶν αὐτὸν τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος τόμος.

Ἡ ἐκδοσις αὐτοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις καθ' ἃς ἐψηφίσθη ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων ἡ ἰβρυσὶς ἰδίου ἀλβανικοῦ κράτους εἶνε βεβαίως ἀπλή σύμπτωσις, διότι ἔργον τοιοῦτο δὲν ἔδύναντο νὰ ἐκδοθῇ ἐξαπίνης ἐκ τῶν ἐνόνητων, ἀλλὰ παρεσκευάζετο ἀπὸ μακροῦ ἐξ ἀνάγκης καθαρῶς ἐπιστημονικῆς. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ παρ' ἀνδρῶν διακεκριμένων καὶ ἴδῃ γνωστῶν ἐπὶ προτέροις ἐπιστημονικαῖς ἐργοῖς, ὅτι θὰ συγκατένευον ὅπωςδῆποτε εἰς ὑποδούλωσιν τῆς ἐπιστήμης εἰς οἰαδήποτε πολιτικὰ σχέδια. Διὰ τοῦτο ἦ τε περὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἀλβανίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ προδιάθεσις ἢ περιλαμβανομένη ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν προλεγόμενων τῷ ἐπιγραφομένῳ «Γενικαὶ παρατηρήσεις» (Observationes generales) καὶ ὁ ἐν τέλει τοῦ τόμου προσεξηρημένος χάρτης ἐπιδεικνύουσιν ἡμῖν τὴν ἱστορικὴν Ἀλβανίαν πόρρω ἀπέχουσαν τῶν νοτίων ἐκείνων ὁρίων τοῦ καθιδρυθησομένου ἀλβανικοῦ κράτους, αἵτινα ἀμιλλῶνται νὰ παράσχωσιν εἰς αὐτὸ εἶναι τῶν δυνάμεων. Καὶ ἐν μὲν τῷ κειμένῳ τὸ πόρισμα τῆς ἐρεύνης τῶν ἐκδοτῶν συνοψίζεται εἰς τὰς λέξεις *Definitio nostra Albaniam mediaevalem quadrangulum Antibaris-Prizren-Achris-Aulona esse edicens* critices praecertis haud dubie respondet. Εἰς τὰ ὅρια δὲ ταῦτα ἀνταποκρίνεται καὶ ὁ χάρτης ὁ συνταχθεὶς μὲν ὑπὸ τοῦ κ. von Sufflay, σχεδιασθεὶς δ' ὑπὸ τοῦ κ. A. Kohlbecker. Τὰ νότια σύνορα ἐξικινδύνεται ἐν τούτῳ τῷ χάρτι ἀπὸ τῶν δυτικῶν ὄχθων τῆς λίμνης Λυχνιδῶν (Ἰαχρίδος) μέχρι τῆς Τομορίτσας, ἐκεῖθεν δὲ, βλίνοντα ὀλίγω νοτιώτερον τῶν Βε-

λαγράδων (Βερατίου) καὶ κάμπτοντα πρὸς νότον, συμπεριλαμβάνουσι τὴν Κλεισοῦραν καὶ στρέφονται εἰτα πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, συμπερικλείοντα μὲν τὸν Αὐλώνα, καταλήγοντα δ' εἰς τὰ Κάνινα. Οὕτως ἐκτὸς τῶν ὁρίων τούτων κείνται καὶ πόρρω αὐτῶν ἀπέχουσι καὶ ἡ Χιμάρρα καὶ τὸ Δέλιχον καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρον καὶ ἡ Πρεμετὴ καὶ ἡ Κοριτσά. Τοιαῦτα δὲ σύνορα πράγματι ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν πλὴν τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἐν τῇ παραλίᾳ ἢ ἀλβανικῇ κατοχῇ ἢ τῇ ἐπιδράσει ἐν τε Δυρραχίῳ καὶ ἐν Αὐλώνι μόνον κατὰ περιόδους παρουσιάζεται. Καὶ τῆς νησιδος δὲ Σάσωνος ἢ ἐν τῷ χάρτη διὰ πρασίνου χρώματος συμπεριληφίς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἀλβανίαν τοῦ δεκάτου τρίτου καὶ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος εἶνε ἡμιστά δεδικαιολογημένη καὶ ἀμάρτυρος. Ἀποδείξεις τούτου εἶνε, ὅτι ἐν ὅλῳ τῷ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν πρώτῳ τόμῳ τῷ ἐξικνουμένῳ μέχρι τοῦ ἔτους 1343 οὐδεμίαν μαρτυρίαν ὑπάρχει περὶ Σάσωνος. Ἄλλως δὲ τὰ περὶ τῆς νησιδος ταύτης θέλομεν πραγματευθῆ προσεχῶς ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι ἐν ἰδίᾳ μονογραφίᾳ.

Ἡ συναγωγὴ τοῦ ὕλικου περὶ τῶν τυχῶν τῆς Ἀλβανίας ἔγεινεν ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν μετὰ πολλῆς εὐτυνεϊδῆσις, εἶνε δὲ ἀξιοὶ πολλῶν ἐγκωμίων διὰ τοὺς μόχθους, εἰς οὓς ὑπεβλήθησαν, ἀγωνισθέντες νὰ διαφωτίσωσι διὰ τῆς συναγωγῆς πάσης ἱστορικῆς μαρτυρίας τὴν ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς χρόνοις κατὰστασιν τῆς Ἀλβανίας. Ἦτο δὲ τὸ ἔργον τοσοῦτον δυσχερέστερον καθ' ὅσον πρόκειται μᾶλλον περὶ τῶν τυχῶν χώρας ὡς τὸ πλεῖστον ὑποκειμένης εἰς ξένας κυριαρχίας καὶ ἀλλοφύλους ἐπιδράσεις καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦλάχιστον τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, οὐ πρόκεινται ἡμῖν μέχρι τοῦδε τὰ μνημεῖα, μόλις που ἐμφανιούσης ἰδίον βίον, ἐτι στοιχειωδέστερον ἐκείνου ὃν παρουσιάζει σήμερον ἡ Ἀλβανία. Καὶ αὐτοὶ ἐτι οἱ ἐπιχώριοι φύλαρχοι, οἵτινες παρέχουσιν εἰς τὰς ἀλβανικὰς χώρας ἐν τοῖς κατόπιν χρόνοις καὶ μέχρι σήμερον προσωπικὴν μᾶλλον ἢ ἐθνικὴν σφραγιδα, μόλις που παρουσιάζονται περὶ τὰ τέλη τῆς μέχρι τοῦ 1343 περιόδου. Διὸ δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, ὅτι τὰ προκείμενα ἡμῖν ἐν τῷ πρώτῳ τούτῳ τόμῳ μνημείῳ πολὺ μᾶλλον εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἔννοιαν τῆς Ἀλβανίας ἀναφέρονται ἢ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀλβανικοῦ λαοῦ.

Περὶ συνελέχθησαν δ' αἱ μαρτυρίαι αὗται καὶ τὰ μνημεῖα ἐκ Βυζαντινῶν καὶ Ἑσπερίων συγγραφέων καὶ ἐξ ἐγγράφων ἀποκειμένων μάλιστα ἐν τοῖς ἀρχείοις Βατικανοῦ, Νεαπόλεως, Βενετίας καὶ Ραθύσης. Οἱ ἐν ἀρχῇ σ. XIII-XV πλούσιοι πίνακες τῶν βιβλίων καὶ τῶν περιοδικῶν, ἐξ ὧν ἠντλησαν τὴν ὕλην οἱ ἐκδοταί, δεικνύουσι τὴν

στοργήν και τήν επιμέλειαν, μεθ' ἧς ἠψαντο τοῦ ἔργου, τὰ δὲ κεφάλαια τοῦ προλόγου De materia και De edendi ratione μαρτυροῦσιν, ὅτι και τὸ εὐρετικὸν μέρος και ἡ κριτικὴ ἐπεξεργασία διεξήχθησαν κατὰ τοὺς αὐστηροὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης και κριτικῆς. Ἐν τι μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι φαίνεται ἡμῖν ἀδικαιολόγητος ἡ παράθεσις τῶν χωρίων τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἐν λατινικῇ μεταφράσει και οὐχί ἐν τῇ πρωτοτύπῳ ἑλληνικῇ.

Μετὰ τάνωτέρω λεχθέντα θὰ ἦτο περιττὸν νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἀνυπομόνως προσδοκῶμεν τὴν συνέχισιν τοῦ ἐξαιρέτου ἔργου και τὴν ταχεῖαν ἐκδόσιν τῶν ὑπολειπομένων τριῶν τόμων.

V. *Gardthausen* Griechische Paläographie. Erster Band. Das Buchwesen im Altertum und im byzantinischen Mittelalter. Mit 38 Figuren. Zweite Auflage. Leipzig. Verlag von Veit und Comp. 1911. Εἰς 8^{ον} σελ. XII, 243. Τιμᾶται μάρκων 8.

Ἐκατὸν ἐβδομήκοντα και ἐν ἑτῇ εἶχον παρέλθει ἀπὸ τοῦ 1708, ὅτ' ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις ἡ Palaeographia Graeca τοῦ Montfaucon, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἑλληνικῆς παλαιογραφίας, μέχρι τοῦ 1879, ὅτ' ἐδημοσίευσεν ἐν Λειψίᾳ ὁ καθηγητὴς κ. Βίκτωρ Gardthausen τὴν πρώτην ἐκδόσιν τῆς Griechische Paläographie. Καὶ ὅμως αἰ ἐν τῇ παλαιογραφικῇ ἐπιστῇ γενόμεναι πρόοδοι κατὰ τὰς τρεῖς και μόνας ἐτῶν δεκάδας τὰς παρελθούσας ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐξαιρέτου ἐκείνου ἔργου τοῦ πληρώσαντος αἰσθητὴν ἀνάγκην, ὑπῆρξαν τοιαῦται, ὥστε λίαν ἀναγκαῖα ἀπέβη ἡ ἐπεξεργασία τῆς συγγραφῆς και ἡ δημοσίευσις δευτέρας ἐκδόσεως. Ἀλλὰ τὸ ὑλικὸν εἶχεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἐπὶ τοσοῦτον αὐξηθῆ, ὥστε ὅλον τὸ προκείμενον πρῶτον μέρος τῆς νέας ἐκδόσεως, συνισταμένης ἐκ σελίδων 243, ἀντιστοιχεῖ πρὸς μόνον τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς πρώτης ἐκδόσεως, συγκροτούμενον ἐκ μόνων σελίδων 95, ἤτοι εἶνε σχεδὸν τριπλάσιον ταύτης. Τοιαύτη μεγάλη διαφορὰ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ συγγραφή, καίπερ διατηροῦσα τὸν παλαιὸν τύπον και τὰς ἀρχαίας διαιρέσεις, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔργον ὅλως νέον. Κατ' ἀναλογίαν δὲ τοῦτο ἔμελλε νὰ ποτελεσθῇ ἐκ τριῶν ὅλων τόμων, ἂν ὁ συγγραφεὺς ἐπεξεργάζετο και τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βιβλίου καθ' ὅμοιον τρόπον. Διὸ κεφάλαιά τινα ἢ μέρη κεφαλαίων ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ παραλειφθῶσιν ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει, ἄτε ἤδη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἢ ὑπ' ἄλλων ἰδίᾳ ἐπεξεργασθέντα. Τοιαῦτα εἶνε τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν Ἑλλήνων βιβλιογράφων, ὅπερ ἀπατέλεσεν ἴδιον βιβλίον, τὸ ὑπὸ τῷ ὀνομα τῆς Μαρίας Vogel και τοῦ συγγραφέως ἐκδοθὲν και ἐπιγρα-

φόμενον Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, περί οὗ Ἰδε Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Γ' σ. 503 κ. έ., τὸ τμήμα περί τῶν καταλόγων ἑλληνικῶν κωδίκων, τυχόν ἰδίας ἐπεξεργασίας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Sammlungen und Kataloge griechischer Handschriften, περί οὗ Ἰδε Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Α' σ. 105 κ. έ., καὶ τὸ τμήμα περί ἀναπαραστάσεως τῶν κωδίκων, ὅπερ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη ὁ μακαρίτης Krumbacher ἐν τῷ βιβλίῳ Die Photographie im Dienste der Geisteswissenschaften. Καὶ ἐκρίθη μὲν ἐπιβαλλομένη πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ ὄγκου τῆς νέας ἐκδόσεως ἢ παράλειψις τῶν μερῶν τούτων, ἀλλ' ὀρολογητέον, ὅτι ἡ ἔλλειψις αὐτῶν θὰ εἶνε αἰσθητὴ, διότι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης εἶνε τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε παρὰ τὰς γενομένας ἐν εἰδικαῖς βιβλιοκρίσεσι καὶ διὰ μονογραφικῶν συμπληρώσεως τῶν βιβλίων ἐκείνων ὑπάρχει ἀκόμη, πολλὴ σχετικῶς ὕλη. Ἄλλ' ἀνάγκη καὶ θεοὶ πείθονται. Ἰσχυροτάτη καὶ ἀναφισθήτητος εἶνε ἡ δικαιολογία τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν «Ἐγχειρίδιον παλαιογραφίας, καὶ ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῇ ὀρισμένην ἔκτασιν καὶ τιμὴν πωλήσεως». Οἱ δ' ἐπαύοντες ἄριστα γινώσκουσιν, ὅτι ἐν τισιν ἐπιστημονικοῖς κλάδοις τὸ γράφειν εἶνε εὐκολώτερον τοῦ ἐκδίδειν, ἐπειδὴ ἐκεῖνο μὲν ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀφοσιώσεως τοῦ συγγραφέως, τοῦτο δ' ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναγνωστῶν καὶ τῆς προθυμίας τῶν ἐκδοτῶν.

Ὁ προκείμενος πρῶτος τόμος τῆς νέας ἐκδόσεως περιλαμβάνει τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὸ πρῶτον βιβλίον, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ἐνδιατρίβει εἰς τὰ περί τῶν διαφόρων γραφικῶν ὕλων (μέταλλα, πηλός, κηρός, φύλλα δένδρων, ξύλον, ἐλέφας, πάπυρος, περγαμνὴ καὶ τὰ διάφορα εἶδη τοῦ χάρτου), τὰ διάφορα σχήματα τοῦ βιβλίου (δέλτος, πυξίον, κηρώματα, κολλήματα=κύλινδροι παπύρου, εἰλητάρια, βιβλιόσχημοι κώδικες), τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰς σφραγίδας, τὴν στάχωσιν, τὸ μέλαν καὶ τὸ ἐρυθρόν, τὸ χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν χρῶμα τῆς γραφῆς, τὰ κοσμήματα καὶ ἀρχικά γράμματα καὶ τὴν ζωγράφισιν τῶν κωδίκων. Τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦτο, παραβαλλόμενον πρὸς τὰς ἀναλόγους σελίδας τῆς πρώτης ἐκδόσεως, δεικνύει οὐ μόνον τὴν πολυμάθειαν τοῦ περί τὴν παλαιογραφίαν εἰδικωτάτου συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀλματικὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ τὸν πλοῦτον τῆς νέας ὕλης. Ἰδιαιτάτα δὲ τοῦτο παρατηρεῖται ἐν ταῖς προσθήκαις, ἃς ἐπήνεγκεν ἡ μελέτη τῶν παπύρων, ἐξιχθεῖσα ἕνεκα τοῦ πλῆθους τῶν εὐρημάτων τῶν τελευταίων χρόνων εἰς τοιαύτην πρόοδον,

ὄστε καὶ ἴδια παλαιογραφία τῶν παπύρων ἐδημοσιεύθη, ἢ τοῦ Kenyon, καὶ εἰς ἴδιαν ἐπιστήμην ἀπεσχίσθη ἢ παπυρολογία.

Μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐφρότισεν ὁ συγγραφεὺς νὰ παράσχῃ ὅσον ἐνεσσι πληρεστέραν τὴν βιβλιογραφίαν τῶν εἰς ἕκαστον τμήμα τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἀναφερομένων δημοσιεύσεων. Ποιούμενος δὲ λόγον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς παλαιογραφίας τοῦ Θόμψωνος, ἐπάγεται τὰ ἐξῆς: «Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ὁ πολλῆς τιμῆς ἀξίος ἐκδότης τῶν ἀθωνικῶν καταλόγων, ὅστις ἐν τινι ὑπ' αὐτοῦ γραφομένῳ περιοδικῷ, τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι, καὶ ἐν ταῖς Μικταῖς σελίσιν ἐπραγματεύθη πολλὰ καὶ ποικίλα ζητήματα τῆς παλαιογραφίας, μετέφρασεν ἐλληνιστὶ ἀμφοτέρω τὰ μέρη τῆς συγγραφῆς ταύτης ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Ἑγχειρίδιον ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς παλαιογραφίας (Ἐν Ἀθήναις, 1903). Εἶνε μετάφρασις περιλαμβάνουσα πολλὰς ἴδιαν ἐκτεταμένας σημειώσεις, μαρτυρούσας πολυμάθειαν καὶ πρακτικὴν γνῶσιν τῶν χειρογράφων· διὰ τῶν προσθηκῶν τούτων τὸ ἔργον ἐπεξετάθη εἰς 500 σελίδας». Πολλαχοῦ δ' ἀπεδέχθη ὁ κ. Gardthausen τὰς ὑφ' ἡμῶν ἐκφρασθεῖσας γνώμας, οἷον ἐν σ. 161 τὴν περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως φύλακες (Ἴδε Byzantinische Zeitschrift Τόμ. 5', 1897, σ. 566 κ. ἐ.), τὴν περὶ τῆς ἐκ τοῦ νάρθηκος Ἰλιάδος (Νέου Ἑλληνομνήμων Τόμ. 5', σ. 257 κ. ἐ.) καὶ ἄλλας. Ἀντιρρήσεις δ' ὅμως φέρει εἰς τὴν γνώμην ἡμῶν, ὅτι ἐν τῇ στήλῃ τοῦ ὀρθογράφου Τιμοκράτους παρίστανται βιβλιόσχημος κώδιξ (Νέου Ἑλληνομνήμωνος Τόμ. 5', 1905, σ. 266 κ. ἐ.). Ὁ κ. Gardthausen φρονεῖ ἀπ' ἐναντίας, ὅτι τὸ παριστανόμενον εἶνε δίπτυχον. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐμμένομεν διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους εἰς τὴν προτέραν γνώμην, ἣν ἄλλως ἀπεδέξατο καὶ ὁ Jacobs (Zentralblatt für Bibliothekswesen Τόμ. Κ5', 1909, σ. 80).

Τῶν δ' ἀρετῶν, δι' ὧν ἡ νέα ἐκδοσις τῆς Ἑλληνικῆς παλαιογραφίας τοῦ κ. Gardthausen, ἣς εὐχόμεθα τὴν ὅσον ἐνεσσι ταχεῖαν ἀποπεράτωσιν, ὑπερτερεῖ κατὰ πολὺ τὴν παλαιάν, εἶνε καὶ ἡ προσθήκη εἰκόνων, δι' ἧς πολλὰ δικρωτίζονται ἐμπράκτως, καθιστάνοντα περιττὴν τὴν μακρογορίαν. Τῶν εἰκόνων τούτων αἱ πλείους εἶχον ἤδη δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῷ 1885 ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ Kulturhistorischer Bilderatlas τοῦ Θεοδώρου Schreiber. Χρήσιμος θὰ ἦτο ἡ προσθήκη τῆς εἰκόνας τοῦ ἀναγλύφου τοῦ ὀρθογράφου Τιμοκράτους, ἣν ἐκ τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμωνος Τόμ. 5' Πίν. 4 παραλαβὸν ἀνεδημοσίευσεν καὶ ὁ Birt (Rheinisches Museum Τόμ. 53, 1911, σ. 150). Ὁ δ' ἐν σ. 220 Πίναξ ἀρχικῶν γραμμάτων, ἅτινα εἶνε

ταύτᾳ καὶ τὰ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει, ἠδύναντο νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα τινὰ τοῦτω μὲν ἐξ ἄλλων δημοσιεύσεων, τοῦτο δ' ἐκ τοῦ ἡμετέρου καταλόγου τῆς ἐν Ἀθήρῳ μοῦθης τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Ἐπιτηρίδος τοῦ Παρνασσοῦ, Ἔτ. Γ', 1899, σ. 97 καὶ Πίν. Α').

Παρατηρήματα ἐπιχειροῦμεν πάνυ ὀλίγα νὰ παρατάξωμεν, καίτοι δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐνιαχοῦ συμπλήρωσις τῶν παραπομπῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, ἣτις εἶνε ἰδιαζόντως πλουσία ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν παλαιογραφικῶν πινάκων τῶν δημοσιευθέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη (σ. 20 κ. ἐ.), ὅπου καὶ ἴδιον τμήμα προσετέθη, περιλαμβάνον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ganze Handschriften* τὰς ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις πανομοιότυπους ἐκδόσεις ὁλοκλήρων κωδίκων, καὶ ἐν τῇ τῶν βιβλίων ἐν οἷς περιγραφαὶ ἢ ἐκθέσεις εἰκονογραφημένων χειρογράφων (σ. 230 κ. ἐ.). Θεωροῦμεν δὲ περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν πλείονα τοῦ δεόντος, διότι αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ ὁμολογεῖ, ὅτι δὲν ἀξιοῖ, ὅτι τὰ πάντα εἶνε καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἐκδόσει πλήρη καὶ τέλεια. Διὸ περιοριζόμεθα εἰς ἐλάχιστά τινα. Οὕτω δὴ ἐν σ. 214 λέγεται: Ὁ Λάμπρος ποιεῖται μνεῖαν Ψαλτηρίου τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀγίου, γεγραμμένου ἐπὶ ἐγχρώμου ἐδάφους καθ' ὄλου δι' ἀργυρᾶς γραφῆς. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶνε τελείως ἀκριβῆ. Ὁ μὲν περὶ αὐτοῦ ὁ λόγος κωδῆξ δὲν ἀπόκειται ἐν Ἀγίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ περὶ τὸ Ἄγιον μονῇ τῶν Ταξιάρχων ἄλλως δ' ἀντὶ τῆς βραχείας μνεῖας ἐν σημειώματι τῆς ἡμετέρας μεταφράσεως τῆς Παλαιογραφίας Θόμψωνος σ. 10 (γράφε 100), ὅπου παραπέμπει ὁ συγγραφεὺς ἦτο προτιμότερον νὰ μνημονευθῇ ἢ ἡμετέρα μονογραφία ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Β' σ. 352 κ. ἐ., ὅπου ἀκριβέστερον ὀρίζομεν τὸν κώδικα ὡς περιέχοντα τὰς τρεῖς λειτουργίας καὶ οὐχὶ ὡς Ψαλτήριον. Ἡ ἐν σ. 217 σημ. 1 παραπομπὴ εἰς *Montfaucon Pal. gr.* δὲ εἶνε λελανθασμένη. Τὰ δ' ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι λεγόμενα < Ἐν αὐτῇ τῇ διακοσμήσει οὐδέποτε εὔρον ἐν χειρογράφοις τὸ ὄνομα τοῦ ἐκτελέσαντος αὐτὴν καλλιτέχνου > δὲν εἶνε τελείως ἀκριβῆ. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ περιωνύμου Μηνολογίου τοῦ Βατικανοῦ τοῦ γραφέντος χάριν Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἐν ᾧ ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα ὁκτὼ τῶν κοσμησάντων αὐτὸ ζωγράφων. Ἴδε Νέον Ἑλληνομνήμονα Τόμ. Ε' σ. 271 κ. ἐ.